

İŞGAL KUVVETLERİ BAŞKOMUTANI GENERAL HARİNGTON'UN ELE GEÇEN GİZLİ RAPORU

Yayına Hazırlayan : SADİ BORAK

Bu rapor, Büyük Zafer öncesi ve sonrasının Müttefikler arası kapalı kapılar ardında geçen gizli plân ve görüşmelerini kapsamaktadır. İstanbul'daki gizli teşkilâtımız tarafından başarılı bir plânla çalınmış, Ankara'daki Genelkurmayımıza gönderilmiş, İngiltere Harbiye Nezareti'nin eline geçmeden 1923 yılında "Ayn Tarihi" dergisinde yayımlanmıştır. Rapor, bilinenler yanında pekçok da bilinmeyen olaylar ve plânlar vardır. Olay, zamanında İngiltere için büyük bir skandal olarak nitelenmiştir. Hazırlanan bu rapordan, İstanbul'da İngiliz Gizli Servisi arasına sokulan bir Türk casusu tarafından Felah ve M.M. gruplarımız haberdar edilmiştir. Şifreye tahvil edilen rapor, Gizli PERE Merkezi tarafından Ankara'ya yazılmıştır. "Ayn Tarihi" resmî bir yayın olduğu ve satışa verilmediği için rapor, 68 yıl sonra ilk kez kamuoyuna sunulmaktadır.

*İstanbul, 2 Ekim 1923
İngiliz Umumî Karargâhı*

Londra Harbiye Nezaretine

Devletmeâp!

İngiliz kıtalarının Türkiye'de 1920 Kasımından 1923 Ekimine kadar olan faaliyetleri hakkında işbu raporumu takdim etmekle kesb-i şeref eylerim.

Bu devir, yakın-şark gibi müşkül bir meselenin ilgi çekici birçok safhalarını içine almaktadır. Bu safhaların bazısında vaziyet pek emniyetsizdi; hattâ muhase-mat başlayacak gibi görülüyordu.

İngiliz kıtalarının bu müşkül ve buhranlı devri başarı ile geçirdikleri için kendimi mutlu sayıyorum. Bununla beraber başlangıcını 1920 yılının meş'um bir safhasını teşkil eden bu devrin ilk devresini burada özetleyeceğim.

İlk hafta içinde aşağıdaki olaylar cereyan etmiştir:

1 — İstanbul'a feci bir halde sığınan Verengel Ordusu'nun çözülmesi,

2 — *Kars'ın sukutu,*

3 — *Venezelos'un düşürülmesi,*

Bütün bunların vaziyet üzerinde büyük etkisi olmuştur. İstanbul'a geniş çapta Rumların gelmesi, onların işe meselesini pek müşkül bir hale sokmuştur. Her ne kadar bu vazifeyi Fransızlar üzerlerine almışlarsa da onlara başka taraflardan da mümkün olan yardımın yapılması insanî bir lüzum halini almıştır.

İngiliz ordu ve donanması ise bu âli-cenâbane yardıma katılmıştır. O vakit Müttefikler arasında kararlaştırılmış bir anlaşma gereğince İngiliz ve dört Hint taburu miktarına indirilmişti. Bundan başka Yunan Ordusu'nun İzmit'teki 11. Tümeni ve Cezayir Bahrişefit Alayı'nın 204. Taburu emrim altındaydı. Fransız kuvvetleri altı, İtalyan kuvvetleri bir taburdan kuruluhydu.

General Paraskevupulos, Bursa'nın ve Doğu Trakya'nın Yunan Ordusu tarafından işgaliyle sonuçlanan harekâtı icra eylemişti.

Türk Ordusu'na gelince: Türk Millî Ordusu o zaman henüz doğuyordu.

Ordu, faal ve vatansever reisterin idaresinde muharip kuvvetlerden teşekkül ediyordu. Başlarında Mustafa Kemal Paşa bulunuyordu. Oysa bu kuvvetler hiçbir zaman ciddiye alınmıyordu.

Şurası da kaydedilmelidir ki gerek Ankara'da, gerek İstanbul'da Sovyetlerin teşirleri o zamandan beri hisseditmeye başlanmıştı. O zaman Müttefik kıtalarının emniyetine zararlı bazı şahısların tevziğini emretmek zaruretinde bulundum. Bunlar arasında, Bursa'ya sevk edilen Bolşevik propagandacıları da vardı.

1920 kışı ve 1921 baharı sıralarında İstanbul'da vaziyete hâkim olmaya başladık. Fakat Türk Millî Ordusu kuvvetçe çoğaldıkça ve teşkilât itibariyle düzeldikçe Ankara'da Yunan Ordusu'nu Anadolu'dan kovmaya ve Müttefikleri İstanbul'u tahliyyeye mecbur etmeyi hedef tutan bir kuvvet teşkil edilmekte olduğunu artık görüyordum.

Ciddî harekât için Yunan Ordusu'nun liyakatine tam güvenim olmadığı için vaziyeti İmparatorluğun Genelkurmay Reisi'ne (Müteveffa Henry Wilson'a) ve Harbiye Nezareti'ne izah etmek üzere Londra'ya gitmek üzere mezuniyet istedim ve gittim. Bu hususta ileriye sürdüğüm düşüncelerim 26 Mayıs 1921 tarihli bir muhtıradan izah edildi. Bu muhtıradan İstanbul'daki İngiliz kıtalarının hakikî ve muayyen bir maksadı olmadığı da belirtildi.

Fikrime göre İngiliz kuvvetleri kendi iradesini kabul ettirmeye yeterli değildi. Yalnız, bandıramızın açılmış tutulması için de pek fazla idi: Bu fikrimi hiçbir za-

man değiştirmedim. Onun için, sırf askerî sebeplere dayanarak İngiliz kıtalarının İstanbul'dan alınmasını, adı geçen muhtıramda tavsiye ediyordum.

Venizelos'un düşmesinden sonra Yunan Ordusu'nda yapılan mütemadi değişikliklerden dolayı bu ordunun ciddî harekât için ne dereceye kadar liyakatli olabileceğinden daima şüphe ediyordum.

Fikrime göre asker iyi idi. Fakat Yunan Yüksek Kumanda Heyeti ve Genelkurmayı'nın (genelkurmayı'nın birçok üyesi tecrübeden mahrumdu) geniş miyasta harekâtı -bilhassa ciddî bir mâni karşısında- muvaffakiyetle neticelendirebileceğine kanaatim yoktu. 1922 senesinin son ayları beni bu tahminlerimde haklı çıkardı.

Eskişehir'in işgalini hedef tutan harekâtın suya düşmesinden sonra bu şehir ve Afyonkarahisar, daha sonra, iyi icra edilen bir taarruz neticesinde işgal edilmişti. Ondan sonra Yunan Ordusu Ankara'nın işgalini hedef tutan yeni harekâta başladı. Bu husustaki taarruz plânı iyi hazırlanmıştı. Fakat bu plânın başarıya ulaşması için tecrübeli kumanda heyeti ve kurmay lâzımdı. O zamana kadar Yunan Ordusu mağlûp edilmemişti. Fikrimce, Ankara'ya karşı harekâta karar vermek ciddî bir hata idi.

Çünkü Ankara'nın işgali bile Türk Ordusu'nun savaş meydanında mağlûbiyetini temin edemezdi. Diğer taraftan, üssünden o kadar uzaklaşmış bir ordunun işe ve donatımı meselesi zor olacaktı. Bunun için de tamamen tecrübeli bir kurmay heyetine hücum vardı.

Yunan taarruz plânı yukarıda söylediğim gibi, parlaktı. Fakat Sakarya'nın doğusunda durmaya mecbur kalınca Yunan Ordusu'nun değeri Türklerce de anlaşıldı. Fazla olarak levazım hizmetlerinde de karışıklıklar çıktı. Esasen Kurmay Heyeti gerekli sevk-ül-ceş manevralarını icraya muktedir değildi ve Yunan Ordusu eski hatlarına çekilmeye mecbur kaldı. Bunu, ciddî değişikliklere uğramayan bir devre takip etti. Her iki muhasım taraf kuvvetleri hemen hemen müsavi idi. Bu iki muhasım taraftan hiçbiri diğer tarafa katî darbeyi indirmek kuvvetinde değildi.

Yunan Ordusu, tabii olarak, başarısızlığından dolayı hayal kırıklığına uğramıştı. Diğer taraftan Türk Ordusu, daha büyük bir itaat ve daha iyi bir donatımla Yunan Ordusu'nu mağlûp edeceğini anlamıştı. Başka bir deyimle söyleyelim, iki muhasım ordudan birinde muayyen bir maksat vardı. Diğeri o maksattan mahrumdu.

O devreyi, Türk makamlarının ordularını donatmak hususunda büyük mesai sarf ettikleri bir devre takip etti. Hiç şüphe yoktur ki muhtelif kaynaklardan Türk Ordusu'na çeşitli birçok levazım verildi. İngilizler bu devre esnasında iki muhasımdan hiçbirine bir şey vermemek suretiyle tamamen tarafsız kalmışlardı. Burada ilâ-

ve etmeğlim lâzım geliyor ki o zaman emrimdeki 11. Yunan Tümeni'yle "Ceza-ir-i Bahrisefit" Alayı 3-4 taburunun, İngilizlerde bir ihtilât hâsıl olmamak üzere, iadesini talep ettim. Bu istidam kabul edildi.

1921 Temmuzunda Müttefik Kuvvetleri Başkumandanlığı bana tevdi edildi. Fransız kitaları hemen bize müsaviydi, İtalyan kitalarının miktarı bizimkilerden çok azdı. O zamandan beri arkadaşlarım General Monbelli ve General Charpi'nin yardımıyla İstanbul'da kanunun hükmünü ve emniyetini temin eden birçok tedbirler aldım. Fakat zaman geçtikçe teşebbüs Türklerin eline geçiyordu.

Yunan maliyesi iflâsa doğru gidiyordu. Yunan askerlerinde hoşnutsuzluk belirtileri başlamıştı. Yunan Ordusu'nda arasıra parti hislerinden doğan hoşnutsuzluklar yayılıyordu. Ordunun da ciddi harekât için hazırlanmasına hiçbir gayret sarf edilmiyordu. 1922 baharında Yunanlıların, ordularını silâh altında tutmakta büyük zorluklarla karşılaştıkları meydana çıktı.

Yunanlılar, 1922 Martında meseleye, memnunluk verici bir hal sureti bulmak için Müttefiklere mezuniyet verdiler. Müttefiklerin Paris Konferansı'ndaki kararları böyle bir neticeye bağlanacağı umuluyordu. Fakat hatırlanacağı gibi Türkler o şartları kabul etmediler. O konferansın Yunan Ordusu'nun Anadolu'yu tahliyesi ve Türk idaresinin teessüsü hakkındaki projeleri tahakkuk edemediğine her zaman müteessif olacağım.

Eğer projeleri tahakkuk etseydi Anadolu ve İzmir bugünkü harap hale gelmezdi.

O zaman Hacı Anesti Yunan Ordusu'nun Başkumandanlığı'na tâyin edildi. Anesti cepheyi teftiş ettiği zaman ordunun İzmir etrafındaki müstahkem hat yakınına çekileceğini askerlere ihsas ve ima ettirdi. Aynı zamanda İstanbul'u bir darbe ile işgal etmek üzere Anadolu'daki ordunun bir kısmını Doğu Trakya'ya naklediyordu. Fikrime göre bu, fena fikrin mahsulü bir proje idi ve hiçbir başarı ümidi taşııyordu.

Hacı Anesti'nin bu fikri hakkında kesin bilgi alınca bir beyanname neşrederek, İstanbul hakkında herhangi bir hareketin, 1921 Mayısında Müttefik Komiserleri tarafından tâyin edilen tarafsız bölgeye herhangi bir tecavüzün Müttefik kitaları tarafından mukabeleye mâruz kalacağını Yunanlılara bildirdim ve aynı zamanda İzmit Körfezi'ndeki İngiliz kitalarını Çatalca'ya sevk ederek General Charpi'nin emrine verdim. Fransızlar da o zaman üç piyade taburundan ve bir süvari alayından mürekkep bir takviye aldılar. Bu tedbirler meyvesini verdi. Yunanlılar, tasarladıkları taarruzu icra etmediler. Türkler, taarruz icra etmek üzere Yunanlıların

Anadolu'dan Trakya'ya kuvvet göndermelerinden istifade ettiler. Plânları pek parlak oldu ve Afyonkarahisar sahasında büyük bir şiddetle tatbik ve icra edildi.

Türklerin bir muvaffakiyet kazanmaya çalıştıkları söylendi.

Türklerin bu harekâtı ne dereceye kadar evvelden karar altına almış oldukları şüphelidir.

Yunan Ordusu'nun güney grubu yarıldı, artık müdafaaya muktedir olamadı ve tarihin en büyük çöküntülerinden biri olarak Anadolu'dan denize döküldü. Bununla beraber Yunan Ordusu'nun kuzey grubundan bir kısmına, Trakya'ya salımen geçmeye muvaffak olduğu için, takdirname vermek gerekir.

Türkler, tabii olarak başarılarından cesaret alarak dikkatlerini, Anadolu'daki Müttefik kıtaları üzerinde topladılar.

O zaman bu kuvvetler münhasıran İngilizlere aitti. Emrim altında yalnız Çanakkale'de Küban Alayı'nın bir taburu ve İzmit Yarımadası'nda iki tabur bulunuyordu. Müttefiklerin birlik ve beraberliğini göstermek için Çanakkale'ye ve İzmit'e Fransız ve İtalyan müfrezeleri göndermelerini İtalyan ve Fransız komiserlerinden rica ettim. Bu dileğim hemen kabul edildi. Ben de evvelkine benzer bir tebliğ çıkardım. Fransız ve İtalyan hükümetleri ise bu tebliği uygun görmediler. Ve Anadolu'daki müfrezelere geri çekilmek emri verdiler.

İstanbul'un hakiki müdafaası Boğaziçi'nin 10 mil doğusunda Maltepe Dudulu müdafa hattından ibaretti ve Müttefik kıtaları tarafından hazırlanmıştı.

Fransız ve İtalyan hükümetlerinin, kıtalarından hiçbirisinin Boğaz'ın Asya sahilinde kullanılmaması hususundaki kararları durumu pek zorlaştırdı. Çünkü emrim altındaki İngiliz kuvvetleri gerek Çanakkale'nin, gerek İzmit Yarımadası'nın müdafaasına -bilhassa ciddi bir taarruz karşısında- kâfi değildi. O sıralarda Türklerin bu iki noktaya karşı kuvvet topladıkları anlaşılmıştı.

Çanakkale'deki mevki, mahallinde mevcut kuvvetlerle takviye ettim. Evvelce Catalca'ya gönderilmiş olan kuvvetleri de geri aldım. Bununla beraber İngiliz kuvvetleri yine de yetersizdi. Hatta diyebilirim ki tehlike önümüze çıktığı zaman karşı koyacak kuvvetlerim yoktu. Onun için takviye kıtalarının gelmesine kadar mevkilerimizi muhafaza konusunda lâzım olan vasıtaların tedariki büyük gayretleri gerektiriyordu.

9 Eylül'de Çanakkale Müdafası'nın tanzimini Albay Satel Gourt'a tevdi ettim; vaziyet vehamet peyda ediyordu. Bu albayın emrinde yalnız bir piyade taburu, bir süvari bölüğü ve bir sahra top bataryası bulunuyordu.

Az bir müddet içinde Malta'dan iki taburluk bir takviye aldı. Bu küçük kuvvetin faal ve müktedir komutanının idaresiyle ve tel örgüleri vücuda getirmek üzere hizmet eden İngiliz donanması erlerinin yardımıyla yaptığı iş her türlü sitâyişe lâyıktır. Bu kuvvet pek üstün kuvvetler tarafından tehdit ediliyordu. O küçük kuvvetin takviyesi için Çanakkale'ye İskoçya muhafız efradından, diğer taburlardan, 17 ve 19. sahra top bataryalarından, 5. ağır top bataryasında ve Ruayal Garison Artiyeri'den mürekkep olan mevcut kuvvetleri gönderdim. Her saat geçtikçe mevkiimizin daha ziyade sağlamlaştığını hissederek müteselli oluyordum.

26 Eylül'de 28. Tümeni teşkil etmek ve mütemadiyen gelen takviye kıtalarını tesellüm ve yerleştirmek üzere General Marden'i Çanakkale'ye gönderdim. General Marden kuvvetlerini derhal uleri sürerek kuzeye doğru arazi işgal etti ve Nara Burnu'nu setretti ki bunun çok faydası olmuştur. O sıralarda Mütteliklerin notası verilmiş ve Mudanya Konferansı belirmeye başlamıştı. Ben, hiçbir çarpışmaya meydan verilmemesi arzusundaydım ve bu arzu sevkiyle lüzum gelen emirleri verdim.

Fakat Türklerin hareket hattı az kaldı durumu değiştiriyordu. Türklerin maksadı İngiliz kuvvetlerini kendi mevkiilerinde hareketsiz bulundurmaktı. Süvari cüz-i tamlarından mürekkep olan askerlerinin vaziyeti ciddi telâkki etmedikleri ve bize önem vermedikleri anlaşılıyordu. Sonradan bu süvari kuvvetleri piyade kuvvetleri tarafından değiştirildi. Bu kuvvetlerin, karşısındakilere çarpışmaya davet etmek emrini almış oldukları âşikârdı.

Vaziyet fevkalâde buhranlı bir hal aldı. İngiltere kıtalarının her subayı, her eri Mudanya Konferansı'na hâdisesiz varmak hususundaki arzusunun husule gelmesine elinden gelen gayreti sarf etti. Emrim altında bulunan General Marden tahriklere karşı sabır ve tahammülün son derecesini de geçtiğimizi ve çarpışmaların başlamasına ramak kaldığımı bana iki defa telgrafla bildirdi.

Ben de kendisine, uygun göreceği her tedbirin alınmasını münasip gördüğümü bildirdim. Bir sabah, çarpışmaların başladığı hakkındaki haberi bekliyordum.

General Marden'in ve onun emrindeki subayların bu zor durum içinde görevlerini nasıl yaptıklarını takdir edecek kelime bulamıyorum. İngiliz kıtalarının soğukkanlılığını, tahammülünü ve itaatini tasvir ve takdir etmek üzere ciltlerle yazı yazmak lüzum. Bu durumu İngiltere Hükûmeti'ne bildirdim. Aynı zamanda askerlerini tarafsız bölge dışına çekmek üzere Türk Ordusu Komutanı'na bir nota göndermek selâhiyetini aldım.

Adı geçen notada, Türk askerleri çekilmediği takdirde ateş açılacağını bildirdim. Fakat Mudanya Konferansı görüşmeleri başlamak üzere bulunduğu için bu notanın gönderilmesine lüzum kalmamıştı. Bu notanın gönderilmemesi barışın menfaatine ve benimle beraber hükümetimin de arzusuna uygun olduğu fikrindeyim.

Bununla beraber Çanakkale'den çoluk çocuk ve ihtiyarların çekilmelerini emrettim. Bundan sonra İngiltere Hükümeti'yle ve Estern Kumpanyası'yle temasa geçerek İstanbul'u Avrupa'ya bağlayan kabloyu Asya sahilinden Avrupa sahiline naklettirdim.

Bu tedbir pek faydalı oldu. Çünkü kablounun naklinden 48 saat sonra Anadolu sahilindeki telgraf tesisleri Kemalistler tarafından tahrip edildi.

Mudanya Konferansı 3 Ekim 1922'de başladı ve 11 Ekim 1922'de imza edilen protokolla sona erdi.

Konferansın devamı müddetince mütemadiyen piyade ve topçu kitaları geliyordu. Donanma da mühim surette takviye edilmişti. Ehemmiyetli bir uçak kuvveti de hazırlanmakta idi.

Bu konferansın teferruatıyla meşgul olmayacağım. Askerî olan bu konferansın Müttefik generalleriyle İsmet Paşa arasında, Yunan Ordusu'nun Trakya'dan çekilmesi lâzım gelen hattın tâyiniyle meşgul olacağı malûmdur.

O vakit ben, konferans şayet kesintiye uğrarsa askerî tedbirlerimi tamamlamak üzere Ayron dok zırhlısıyla İstanbul'a döndüm. Ertesi günü Kariofort zırhlısıyla Mudanya'ya döndüğüm zaman, adı geçen zırhlı üzerinde vuku bulan toplantımızda arkadaşlarım, durumun barışa doğru yöneldiğini ve bazı askıdaki meseleler hakkında anlaşma hâsıl olursa İsmet Paşa'nın protokola imza edeceğini bana bildirdiler.

Bununla beraber ben pek ümitli değildim. Çünkü, Çanakkale ve Boğaz içinde İngiliz kitalarının güvenliğini sağlamak ve Doğu Trakya'ya geçecek Türk jandarma kuvvetinin muayyen bir miktarda olması noktalarında ısrar etmek hususunda hükümetimden kalî emirler almıştım. Uzun bir tartışmadan sonra bir anlaşmaya vardım ve protokol 11 Ekim'de imza edildi.

Yunan Murahhas Heyeti, hükümetinden talimat almadığı için imza edememişti. Mamafih biraz sonra beklediği talimat geldi. General Mazarakis'in başkanlığındaki Yunan delegasyonunun bulunduğu müşkül mevkiî kaydetmek isterim.

Yunan heyetinin o ihtilâçlı dakikalara hakikî askerlere yakışır bir surette karşıladığını Müttefik generalleri takdir etmişlerdir. Arkadaşlarım General Charpi ve General Monbelli'nin bu konferans müzakereleri müddetince bana yaptıkları yar-

dımdan ve o buhranlı dakikada Paris'e giden Lord Curzon'un ve İngiliz Hükümeti'nin yardımlarından bahsetmek isterim.

Halbuki Mudanya'ya gelince İsmet Paşa'ya siyasi murahhasların da refakat ettiğini ve Paşa'nın, Müttefik generallerini, hükümetlerinden aldıkları talimat dışında siyasi meselelerin müzakeresine sürüklemek istediğini anladım.

Türklerin bu teşebbüsüne ısrarlı şekilde muhalefet ettim. Birçok uzun ve zahmetli müzakerelerden sonra 9 Ekim'de İsmet Paşa'ya, yetkimiz dahilinde bulunan meseleler hakkındaki görüşlerimizin asgarisini belirten bir protokol projesini takdim ettik.

İsmet Paşa, hükümetiyle istişare etmek üzere ertesi günü öğleye kadar müsaade istedi.

İsmet Paşa'nın müzakereleri idare tarzına da takdirlerimi beyan etmek isterim. İsmet Paşa başlangıçta ihtiyatkârlık göstermişse de sonradan şüpheleri zail olunca münasebetlerimiz tamamiyle dostane bir şekil almıştır.

20 Ekim'de toplanacağımı tahmin ettiğim Lozan Konferansı müzakerelerinin başlamasına kadar vaziyetin sakin kalacağı ümidiyle Mudanya'dan geri döndüm. Fakat bu düşüncelerimde aldandım. Az sonra da yeni ve zor bir devre karşısında bulundum. Refet Paşa Doğu Trakya Valiliği'ne gitmek üzere İstanbul'a geldi.

Refet Paşa, Doğu Trakya'nın tahliyesi meselesini düzenlemek üzere Müttefik generalleriyle birçok görüşmelerde bulundu. Bu görüşmelerin birinde bizi "Sultan hükümetinin kaldırıldığını" ve kendisinin "Büyük Millet Meclisi Hükümeti namına İstanbul'un idaresini eline aldığı"ni" tebliğ etti.

Bu vaka bana bir ihtilâl devresi geçirdiğimizi hatırlattığı için hayretimi mucip olmuştur.

Yeni idarenin tesisi, İstanbul'da yabancı vaziyeti için fevkalâde gayrimüsaait birtakim icraata da zemin hazırladı. T.B.M.M. Hükümeti'nin nokta-i nazarı işgali hiçbir surette tanımamak merkezinde idi. Yalnız, kontrol hakkı olmayarak İşgal Kuvvetlerinin mevcudiyeti kabul ediliyordu. Bu vaziyet, Müttefik generalleriyle Refet Paşa arasında zincirleme bir mülakat doğuruyordu. Ancak, büyük müşkülattan ve büyük sabır ve tahammülden sonra İstanbul'da bir çarpışma olmadan 30 Kasım 1922 tarihinde Lozan Konferansı müzakerelerinin başlamasına imkân hâsıl oldu.

Bu devre, geçirdiğimiz devrelerin hepsinden daha müşkül bir devre idi. Müttefik komiserleri; Refet Paşa tarafından Büyük Millet Meclisi Hükümeti namına hemen her gün, meselâ gümrük resminin artırılması, inzibat işlerinin Türk polisi ta-

rafından görülmesi, karma mahkemelerin lâğvı, Düyun-i Umumiye'den bazı memurların azlığı, yabancılar için mutlaka lâzım bazı eşyanın ithalinin yasaklanması vesaire gibi yeni nizam ve hükümlerden dolayı endişe etmekteydiler.

Bu meseleler hakkında Müttefik komiserleri ve generalleri arasında birçok görüşmeler oldu. Bu görüşmelerde Müttefiklerin müttehit bir cephe göstermelerine karar verilmişti. Müttefik generalleri de, Refet Paşa ile görüşüp bu müşkülleri ortadan kaldıracak bir tedbir bulmaya çabışmaları hususunda talimat aldılar.

Ben, şahsen, sıkıyönetim ilânından evvel her tedbire başvurmak düşüncesindeydim. Çünkü bu, ne surette gelişeceğinin tahmini mümkün olmayan ciddi harekât icrasını gerektirecekti. Diğer taraftan İtalya ve Fransa hükümetlerinin imdadına, ne dereceye kadar takviye kataları göndermeye amade olduklarına iyice vâkıf değildim. Bundan başka, düşman taarruzunun en büyük darbesine İngilizlerin maruz kalacakları ve İstanbul'da müttefik bir faaliyeti Çanakkale'de ve İzmit'te İngiliz kitalarına bir taarruz sebebi teşkil edeceği muhakkaktı.

Bunun üzerine İstanbul'da sıkıyönetim ilânı pek ciddi harekâtın başlangıcı demek olacağını ve İstanbul'la İzmit'teki kitalarımın, en başta gelen maksadımı teşkil eden Boğazların müdafaasına mahsus ihtiyat kuvvetlerini teşkil ettiklerini komiserlere izah ettim. Binaenaleyh, İstanbul'u müdafaa etmek mevkiinde değildim.

Eğer Müttefik kitaları tarafından bir yardıma mazhar olmasaydım -o zaman vaktinde takviye kitaları gelmesi imkânsızdı- Gelibolu'ya çekilmeye mecbur olacaktım ki o takdirde bütün Hristiyan ahali bir paniğe uğrayacaktı. Olacakları evvelden keşif ve tahmin etmek de mümkün değildi. O zaman İstanbul'da 350 bin kadar Hristiyan nüfus vardı. Bundan başka, o vakitler İstanbul'da büyük bir asabiyet vardı. Hristiyanların da bizim himayemize güvendikleri nazara alınmalıdır.

Diğer taraftan sıkıyönetim ilânı, aynı zamanda şehrin bütün idaresini üzerimize almamızı gerektirecekti. Biz ise idare için lâzım olan kadroyu bulmaktan âcizdik. O zaman, İngiliz Komiseri'yle ilk defa ihtilâfta bulunduğumdan fena halde endişe ettim.

Mamafih sonraki vukuat, Refet Paşa ile tatbik kabiliyeti olan bir anlaşma zemini bulmak hususunda mesai sarfı için müsaade istemekle doğru bir mülâhazada bulunduğumu ispat etmiştir. Esasen konferansın başlamasına da az kalmıştı. Bundan dolayı 20 Kasım 1922'de Lozan Konferansı müzakerelerine başlandığı hakkındaki haberi büyük bir memnunlukla telâkki ettim."

Harington bundan sonra Yunan Ordusu'nun Müttefik kitalarının yardımıyla Doğu Trakya'yı tahliye edişine ve Trakya köylerinde Yunanlıların

tahribat yapmış olduklarına dair Türklerin ileri sürdükleri iddiaları hayrete şayan bir soğukkanlılıkla "esassız" olarak nitelemektedir.

Daha sonra, Padişah Vahdettin'in İngiliz himayesi talebine, Saray'dan gizlice kaçırılışına da deyinmektedir.

Türk askerlerinin gizlice İstanbul'a sızması olayı hakkında da raporunda şunları yazmaktadır:

"Konferansın ilk günlerinde müşküllerimiz devam ediyordu. Mamefih Türk makamlarıyla yavaş yavaş bir anlaşmaya varıldı ve hâdiseler azaldı. Fakat aynı zamanda birçok Türk askerlerinin İstanbul'a girmekte oldukları müşahede ediliyor ve gerek İstanbul'da gerek Doğu Trakya'da çatışmanın başlaması takdirinde Müttefiklere karşı faaliyete geçilmek üzere teşkilât yapıldığı açıkça görünüyordu. İstihbarat hizmetlerimiz mükemmeliyeti sayesinde bu teşkilât ve hazırlıklardan tamamıyla malûmattardım.

Şurasını da aynı zamanda kayıt ve itiraf etmeliğim lâzım geliyor ki Mudanya Konferansı'nın çizdiği hudut hattı Türkler tarafından tecavüz edilmemiştir. Bu hudut hattı, yerinde Müttefik ve Türk zabıtları tarafından tespit edilmiştir.

O zaman bizim aleyhimize yöneltilmesi mümkün Türk kuvvetleri tahminen 40 bini Çanakkale'de, 50 bini İzmit'te, 30 bini merkez ihtiyatları 20 bini İstanbul'da ve 20 bini Doğu Trakya'da olmak üzere 160 bin kişilik bir kuvvetti.

Hükümetimin talimatı gayet sarıhtı. Hükümetimin bana bu derece itimadından dolayı minnettarım. Benim almış olduğum emirlere nazaran en birinci hedef ve maksadım Boğazlardaki işgalin muhafazası olacaktı. Yani:

- 1 — Her fedakârlıkla Gelibolu'yu elde bulundurmak,
- 2 — Kıtaları tehlikeye düşürmeksizin Çanakkale'yi mümkün olduğu kadar fazla müddet muhafaza etmek,
- 3 — Ciddî bir taarruz tehdidi karşısında mecbur kaldıkça İzmit Yarımadası'nı tahliye etmek,
- 4 — Mecbur oldukça İstanbul'u boşaltmak.

Şurası da nazarı dikkate alınmalıdır ki İzmit'teki ve İstanbul'daki kıtalar, Çanakkale'deki kıtaların ihtiyatını teşkil ediyordu.

Yukarıdaki maddelere dayanan plânlarım, İngiliz deniz ve hava kuvvetleri dikkat nazarına alındıktan sonra düzenlenmiştir. İstanbul'un mecburi tahliyesi tahdirdinde en ziyade güvendiğim İngiliz donanmasıydı. Eğer İzmit Yarımadası'ndan çe-

kılmek mecburiyeti hâsıl olsaydı, gemilerimizi İstanbul Limanı'nda barındıramıyacak olan büyük topları, Boğaz'ın Anadolu yakasından Rumeli yakasına geçirmek Türkler için birkaç günlük bir meseleydi. Binaenaleyh İstanbul'u, donanmanın çekilmesine mecburiyet hâsıl olmadan tahliye etmek icap ediyordu. Bu noktalar dikkat nazarına alınarak uygun tedbirler alınmıştı.

Bütün bu müddet içinde Müttefiklerin birlik halinde olmalarına kani oldum. Şurasını da itiraf ederim ki arkadaşlarımın askerî meselelerdeki görüşleri tamamiyle benimkilerin aynı idi. Fakat, arkadaşlarımın mensup oldukları hükümetlerin görüşleri benimkinden farklı idi. Çünkü onlarca matlup olan, belki de kendi tebealarının fazlalığından dolayı İstanbul'un —Halbuki bence Boğazların— muhafazası idi.

İstanbul'da oturan yabancılar aşağıdaki gibi taksim edilmişti:

6 bin Fransız, 15 bin İtalyan, 3 bin İngiliz.

Barış müzakerelerinin devamı müddetince en birinci emelim, kıtalarım Çanakkale ve İzmit Yarımadası'ndaki cepheleri muhafaza etmek ve bandıramızın İstanbul'da dalgalanması ve böylece sulha varmaktı. Bu emelimin tahakkuk etmesinden pek müstehir bulunuyorum. Çünkü bu emelim tahakkuku imkânsız görüldüğü zaman da olmuştur.

Müzakereler ciddi bir inkıtaa uğrarsa Türklerin taarruza geçecekleri âşikârdi. Maksatları İngilizleri Anadolu'dan taretmek ve İstanbul'u işgal etmektir. Türkler, biz aynı zamanda Çanakkale ve İzmit Yarımadası'nda meşgul olacağımız için bu teşebbüslerinde muvaffak olacaklarını ümit ediyorlardı.

Bu düşünceler üzerine Müttefiklerle müstereken lâzım gelen plânları tanzim ettim. Eğer Türkler bize İstanbul'da taarruz etseydi Müttefik kıtaları Fransız, İtalyan ve İngiliz tebealarının ve ondan sonra da İngiliz kıtalarını temin ve himaye edecek bir mevki tutacaklardı.

Fransız kıtaları, Fransız tebeası İstanbul'u tahliye edinceye kadar İstanbul cihetini muhafaza edecekler ve ondan sonra Bakırköy'e çekileceklerdi. Mamefih bunun icrası pek müşküldü. Böyle bir halden çekindiğimizden de büyük bir memnurluk duyarım. Çünkü İstanbul'da mevcut gizli ve tehlikeli teşkilâtın başka böyle bir harekete teşebbüs panik yaratacağı.

Hristiyan ahalinin mevkii ise şüphesiz pek ciddileşecekti. Tabii, Lozan'da şubatta bir anlaşmaya varılmadığından dolayı büyük bir hayal kırıklığına uğradım. Çünkü yakın bir zamanda hava düzelecek ve zemin, bir taarruz hareketini kolaylaştıracak surette kuruyacaktı.

İsmet Paşa ile, Lozan'dan Ankara'ya dönerken görüşmek fırsatını ele geçirdim. Bu görüşmemde müşarünileyhin hakikaten uygun bir hal çaresini samimiyetle arzu ettiği intibasını hâsıl ettim. Lozan'da ahvalin bir barış neticesine pek ziyade yaklaştığı dikkate alınarak askıdaki meseleler hakkında yeni tehlikeler ihtimali başgöstermeksizin ve aradan uzun bir zaman geçmeksizin bir hal çaresi bulunması ümitleri vardı.

Bu düşüncelerle Lozan Konferansı'nın tekrar 20 Nisan'da açılmasını emniyetle karşıladık ve takip ettik. Fakat aradan birkaç hafta geçtikten sonra tamirat meselesi yüzünden Türklerle Yunanlılar arasında ciddî zorluklar çıktığını gördük. Her iki taraf kendi görüşlerinde ısrar ediyordu.

İstihbaratımıza nazaran Yunan Ordusu Meriç'i geçerek Doğu Trakya'yı tekrar işgal etmek üzere ciddî ve faaliyetli hazırlıklar yapıyordu. Aynı zamanda Türklerin de öyle bir Yunan hareketine karşı mukabele etmek üzere gizlice hazırlıklarda buldukları malûmdur. bundan başka Türklerin İstanbul'da Müttefik kütalanın salâhiyetine karşı durmak için gizli teşkilâtları olduğundan da haberi idik."

Harington bundan sonra Türk-Yunan anlaşmasına ve Türk Ordusu'nun içinde bulunduğu zayıflama ve zor şartlara temas etmektedir. Ankara çevrelerince bu kısımlar tercüme edilirken, hakikate uymadığını belirtmek maksadıyla parantez içinde nida işaretleri konmuştur. Biz de bu nida işaretlerini aynen muhafaza ettik. Şimdi tekrar Harington'un raporuna dönüyoruz:

"Bu devre içinde Türklerin, ordularını silâh üstünde tutmak için karşılaştıkları zorlukları ve bu zorluk yüzünden birkaç sınıfı terhis etmek mecburiyetinde kaldıklarını haber aldık(!).

O sırada tamirat meselesinde Türk-Yunan anlaşması oldu. İşte bu devre de, geçirdiğimiz devrelerin en müşküllerindendi. Eğer Yunanlılar İstanbul'a doğru hareket etseydiler, Müttefik kütalanın İstanbul'daki mevkiileri fevkalâde müşkül bir hal alacaktı. Böyle bir hal karşısındaki vaziyetten kurtulduğuma memnunum. Ben, Türk-Yunan anlaşmasının husuli ile sulha doğru olan son engelin de ortadan kalktığını ümit ediyordum.

Bununla beraber biraz sonra vaziyetin böyle olmadığının farkına vardık. Çünkü kuponlar, şirketlerin imtiyazları ve İstanbul'un tahliyesi meseleleri müşkülât ibraz ediyordu. Hattâ, Lozan Konferansı'nın tekrar kesilmesi ihtimali bile belirmişti.

Şurası da kaydedilmelidir ki Ankara Hükûmeti ısrar ve inat ederken Türk Ordusu daha ziyade zayıflamakta ve kıymeti azalmakta idi(!). Askerler yorgunluk be-

lirtileri gösteriyordu (!). Bu sebeple kısmen terhis başlamıştı. Askerler içinde de içecek, yiyecek ve elbise bakımından da bazı hoşnutsuzluklar başlamıştı. O derecede ki 1923 Haziranı ortalarında Türk Ordusu'nun, altı ay evvel haiz olduğu kıymetini yüzde ellisinden fazlasını muhafaza edemediğine kani oldum(!). O zaman İngillere Hükümetini durumdan haberdar ettim: Şayet Türklere karşı sebat göstermek lâzım geliyorsa, Müttefiklerin takviye kütaları göndermeleri şartıyla, İstanbul'daki Müttefik kütalarının siyasetlerini yürütmeye kâfi olduğunu bildirdim. Türklerin, ahvali son derecesine kadar götüremeyeceklerine inanıyordum. Az zaman sonra Türklerin bu yoldaki niyetlerine vâkif olmak fırsatını buldum.

Trakya'da bir Yunan ileri hareketine karşı durmak maksadiyle teşkil edilen Türk Ordusu için Anadolu'dan Doğu Trakya'ya harp mühimmatı, top, mitrabyöz vesaire gönderildiğini aylarca evvel haber almıştım.

Bu, Mudanya Anlaşması'na tamamiyle aykırıydı. Bu anlaşma, Doğu Trakya'da ancak 8 bin Türk jandarmasının vücudunu kabul ediyordu. Yunan Ordusu'ndan gelen tehlike yok olunca Türklerin Doğu Trakya'dan Anadolu'ya efrat, hayvanat ve toplar geçirmek istediklerini haber aldım.

Bu istihbaratımı hava raporları ile de tahkik ve teyit ettirdikten sonra Ümit Vapuru'nun tevkifini Donanma Kumandanı'ndan talep ettim. Ümit Vapuru Silivri'den Anadolu'ya toplar vesaire geçirecekti.

Ümit Vapuru Spilandid harp gemisi tarafından İstanbul Limanı'na getirildi. Vapurda aşağıdaki mühimmat bulunmuştur:

500 efrat, 400 at, 4 adet sahra topu, 14 adet cebel topu...

Sahra toplarının kamaları ve cebel topları alındıktan sonra vapur serbest bırakılmıştır. Buna hiçbir muhalefet gösterilmemiştir. Türklerin bu topların Trakya'da mevcudiyetlerini mazur göstermek yolundaki bütün mesailerini nafile yere sarf edilmiştir."

Harington; bundan sonra Türk, İngiliz orduları arasındaki eski dostluktan, İstanbul'daki 140 bin Rus, 100 bin Rum muhacirinin daimî zorluklar kaynağı olduğundan; bunların naklinden, Müttefik askerlerindeki kuvve-i mâneviye yüksekliğinden, Türklerin İstanbul'a taarruzuna mâni olduğundan bahsetmişti. En küçük teferruatına kadar bildiğimiz tahliyenin suret-i icrasını ve merasimlere yer vererek raporunu bitirmişti.